

# Vertimo tradicija



Lietuvos TSR rašytojų sąjungos meninio vertimo komisijos pirmininkas Eugenijus Matuzevičius kalbasi su Vilniaus V. Kapsuko universiteto dėstytoju, vertėju, filologijos kandidatu Kaziu Ambrasu-Sasnava

Originalioji literatūra turi senas ir tvirtas tradicijas. O kaip, Jūsų nuomone, yra su vertimu?

Turi tokias tradicijas ir vertimas. Kažkada A. Blokas yra pasakęs, kad nenaujo meno nebūna. Iš tikrųjų kiekvienas bet kokio žanro kūrinys yra naujas ir savitas. Tačiau tas naujumas paremtas tam tikru istoriškumu. Juk visa, kas nauja, neatsirado lygioje vietoje, o ant istorinio perimamo pagrindo. Gėtė savo biografinėje apysakoje yra aprašęs, kaip jo dvasinį pasaulį ir meninį meistriškumą formavo įvairių kraštų, epochų ir kalbų menininkai, mastytojai, antikos ir Rytų autorių kūryba, folkloras, tuometinė skulptūra ir muzika. „Perimdama kitų epochų ir tautų meno pasiekimus, kiekviena epocha kuria savo meną, atspindėdama tikrovę“, — rašo G. Jermašas. Tai liečia ne tik originaliosios literatūros kūrinius, kuriuos vieną

su kitu sieja gal iš pažūros nematomos, bet stiprios įpročių, įgūdžių, idėjų, patirties ir estetiškų ištaigų gijos. Su jomis tvirtai suaugusios ir verstinių knygų tradicijos, turinčios skirtingus ir savaiį susipynusius kelius kiekviename krašte, tautoje.

Įdomu būtų pasiekti kokios pirmaprads Lietuvos literatūros vertimo ištakos. Man regis, pats laikas pradėti istoriškai ir giliau šiuo klausimu domėtis. Kaip Jums visa tai atrodo?

Vertimo amžius turėtų būti skaičiuojamas nuo pirmųjų lietuviškų raštų, rankraštinų tekstų, pasirodžiusių XV a. pabaigoje — XVI a. pradžioje, ypač nuo M. Mažvydo katekizmo, išleisto Karaliaučiuje 1547 m., kurio didžiama tekstų — vertime.

Kas sieja šiuos pirmuosius lietuviškus verstinius darbus su „Vagos“ leidyklos išleistas paskutiniatsias, sakysime, Tomo Mano „Užburta kalnas“ (vertė Vytautas Petrauskas), Gėtės „Faustas“ (vertė Aleksys Churginas) ar Nikolajaus Gogolio „Vakarai vienasėdyje prie Dikankos“, „Mirgorodas“ (vertė Motiejus Miškinis) vertimais?

Pirmiausia kuo plačiausias ryšys su originaliąja literatūra. Vertėjai nuo mažumės girdėjo Doneičio, Daukanto, Valančiaus, Žemaitės, Kudirkos, Maironio ir kitų rašytojų bei poetų vardus. Jų raštai skatino vaizduotę, formavo skonį.

O vis dėlto koks originaliosios literatūros ryšys su vertimais? Kaip jis pasireiškia?

Su originaliąja literatūra vertimas betarpiškai susijęs tiek kalbos meistriškumu, jos grožinių priemonių panaudojimu, keliamomis idėjomis, tuo metu vyraujančiomis tautos aspiracijomis, troškimais, siekais. Na, ir kartu pačiais vertimų atrankos principais. Juk, sakysim, Tolstojaus, Turgenovo, Saltykovo-Šcedrino kūrinius lietuvių kalbą pradėta versti tik paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiais, sustiprėjus nacionalinio išsivadavimo judėjimui, pagyvėjus kultūriniam gyvenimui, greta romantinės srovės įsivyravus realistinei.

TSRS rašytojų sąjungos VI suvažiavime tarp daugelio problemų buvo paminėta ir vertimų atranka. Tas klausimas ne kartą buvo svarstytas ir mūsų respublikos rašytojų suvažiavimuose, plenuose, konferencijose. Su kuo susijusi ši problema?

Veikalų parinkimas vertimams susijęs su pagrindiniu tikslu — supažindinti skaitytojus su kitų tautų literatūra, tų kraštų gyvenimu. Anot Pjero Camarot, vertėjų tikslas — praturtinti nacionalinę literatūrą kitų literatūrų idėjomis, kurios duotų impulsą, pasitarnautų tolesniam gimtosios literatūros augimui, jos progresui. Vakarų pasaulyje vis labiau dominasi aiškiai visuomeniška, plačiam skaitytojui skirta poezija, nes hermetiška, „nežinia kam“ skirta poezija ima užtrokšti. Siurrealizmas ir kiti „izmai“, nemaža dave formai, eilėdaros kultūrai, nepasizymėję brandesniu pilietiniu turiniu, neteko skaitytojų. Verstinių veikalų atranka priklauso ne tik nuo pagrindinio tikslo — supažindinti su kitų kraštų kultūra ir menu, bet ir nuo vyraujančios ideologijos, politinių poslinkių ir pasaulėžiūros.

Kaip Jums atrodo, ar yra tam tikros vertimų atrankos tradicijos?

Pirmųjų lietuviškų originalių ir verstinių raštų prisireikė tada, kai Lietuvoje buvo įvedama krikščionybė. Lietuviškų tikybinių tekstų ir kitų spausdintų raštų lietuvių kalba pasirodymas, pirmosios lietuviškos knygos išleidimas iš esmės yra susiję su reformacijos judėjimu, kuris prasidėjo XVI a. pirmojoje pusėje ir apėmė didžiąją Europos dalį. F. Engelsas nurodo, kad reformacija buvo pirmas didelis buržuazijos mušis su feodalizmu. Taigi XVI—XVIII a. pirmiesiems lietuviškų raštų ir

giesmių vertėjams, neretai pasigaunantiems teologinių, juridinių sąvokų, painių sakinų, abstrakčių, daiktavardinių terminų, dažniausiai rūpėjo perteikti religinio teksto prasmę. XIX a. pabaigos vertėjams neretai buvo svarbu ne tiek supažindinti lietuvių skaitytojus su verčiamo autoriaus kūryba, kiek, pasinaudojus originalu, iškelti tuometinius Lietuvos gyvenimo sąlygoms aktualius klausimus, reikšti savo paties pažiūras

Zinoma, šių dienų požiūris į vertimus iš esmės pasikeitė. Kaip Jūs tai apibūdintumėte?

Taip, dabartinis požiūris visiškai kitoks, negu anksčiau. Jei vertėjas šiuo metu vertime imtų reikšti savo mintis ir pažiūras, tokio vertimo jokia leidykla nespausdintų ir tokio vertėjo paslaugų kuo greičiau stengtųsi atsiskaityti. Nūdienis vertėjas stengiasi kuo tiksliau, vaizdžiau ir aiškiau perteikti originalo specifiką, kūrinio nuotaiką, autoriaus sumanymą.

Kokie dabartiniai vertimų atrankos principai? Kaip jie formuojami?

Visai skirtinga vertimų atranka, negu prieš šimtą ar du šimtus metų. Man atrodo, dabartinė lietuviškoji verstinė literatūra turtėja šiomis kryptimis: verčiami įvairių tautų literatūrinių epochų paminklai, įvairių pasaulio tautų literatūros palikimas ir kartu stengiamasi susipažinti su tų tautų literatūros naujaisiais reiškiniais. Atsiranda nuomonių, jog šie pagrindiniai verstinės literatūros šaltiniai galėtų būti papildomi: reikėtų verstis visus arba bent vertingiausias Tarybų Sąjungos ir tuos užsienio literatūros kūrinius, kurie liečia Lietuvą, mūsų įžymiausių žmonių gyvenimą, bei tuos autorius, kurių kūryba vienaip ar kitaip susijusi su Lietuva. Be to, reikėtų padidinti ir praplėsti vertimų atrankos diapazoną: supažindinti skaitytojus su atskirų tautų nacionalinės literatūros raida.

Visame plačiame ir sudėtingame vertimo procese labai svarbus faktorius — pačių vertėjų santykis su vertimu. Koks jis, stebint iš šalies?

Kurie ne kurie dabartiniai lietuvių vertėjai, norintys neatitrūkti nuo kūrybinių versmių, stengiasi neužmiršti gyvosios liaudies kalbos. Jie ne tik skaitytojų klasifikacijai



kūrinius, renka iš jų įdomesnius posakius, idiomias, frazeologizmus, įvairiai papildo savo žodyną vaizdingesnėmis ir turtingesnėmis atsargomis, daro retesnių žodžių, palyginimų ir kitų stilistinių priemonių kartotekas, patys kaupia ir studijuoja įvairius tautosakos žanrus ir leidinius, bet ir važiuoja į kaimą pasiklausyti ir užrašyti sodrios, vaizdžios kolūkiečių kalbos. Sios ir daugelis kitų priemonių rūpestingiesiems ir darbštesniems vertėjams padeda išvengti niuvelionos „vertėjškos kalbos“. Folkloras ir liaudies šnekamoji kalba — du gyvi neišsenkantys šaltiniai, iš kurių nesiliauja gaivintis ir lietuvių originaliosios, ir verstinės literatūros kūrėjai.

**Ar šie kalbos turtinimo šaltiniai visados buvo vienodai vertinami? Ar jie pakankami?**

**Požiūris į šiuos skalsius kalbos turtinimo šaltinius iš tiesų kinta.** To reikalauja laikas ir kūrinių pobūdis. Kaip teisingai pastebėjo Valdas Petrauskas, versdamas Anderseno „Pasakas ir istorijas“, daug patirties turįs vertėjas Dominykas Urbas atsiskakė ligi šiol mėgto pasakų „liaudinimo“ metodo: išvengęs, grynai šnekamosios kalbos posakių, įdionių, tarmybių, archaizmų, išradingai pasinaudojo dabartinės kalbos leksika, gramatinėmis ir sintaksinėmis struktūromis, kuriais ne kuriais tautosakos elementais. Intelektualia, miestietiška ir kartu paprasta kalba parašytos įžymiojo danų meistro istorijos lietuviškai skaitomos kaip gimtosios literatūros kūriniai.

**Ar šis požiūris į kalbos turtinimo šaltinius ir iš viso į meninio vertimo principus yra pasikeitęs tik kalbų žanrų, sakysim, pasakų vertime, ar taip pat ir kitur?**

Tradicinis gimtosios kalbos turtų panaudojimo supratimas keičiasi iš pagrindų. Vertėjas Juozas Naujokaitis, išvertęs Bernaro Klavelio romaną „Žiemos vaisiai“, panaudojo nemažą meninio vertimo priemonių, o labiausiai kompensaciją ir transformaciją: kūrybiškai kaitaliojo žodžių formas, kalbos ir sakinio dalis, išradingai pasinaudojo funkcinio vertimo principu. Vertėjas Vytautas Petrauskas, išvertęs Tomo Mano „Užburta kalnų“, sudėtingą filosofinį romaną, dar kartą įrodė, kad lietuvių kalba galima staigiai pereiti nuo abstrakčių samprotavimų prie gyvos šnekamosios kalbos, kaitaliooti filosofinę, lyrinę, buitinę ir kitas stilius plotmes, puikiausiai pasinaudoti funkciniais ekvivalentais. Tokios knygos akivaizdžiai paneigia teiginį, jog lietuvių kalba, atėjusia iš kaimo, neįmanoma adekvačiai išversti intelektualios filosofinės prozos. Svarbiausia — surasti naujus gimtosios kalbos rezervas, paslėptus jos morfologinėje, sintaksinėje, leksinėje ir stilistinėje sandaroje, jos semantinių išteklių gelmėse.

**O kokį vaidmenį, Jūsų nuomone, vaidina kalbiniai darbai? Koks jų santykis su vertimais?**

K. Būgos, K. Jaunius, A. Baranausko, J. Jablonskio, J. Balčikonio ir kitų šiandieninių kalbininkų veikalai turėjo ir tebeturi stiprų tiesioginį poveikį verstinei literatūrai. Tiek vertėjai, tiek redaktoriai betarpiškai susiję su visa mūsų kalbotyros pažanga, su teoriniais visų kalbotyros lygių darbais, turinčiais bent kokios įtakos lietuvių bendrinės kalbos norminimui. Kalbotyros, ypač kodifikaciniai darbai — žodynai, gramatikos, rašybos vadovai, — tiesiogiai lemia vertėjo ir redaktoriaus darbą, veikia verstinės knygos kalbą, jos kokybę. Štai 1976 m. išėjusi Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto knyga „Lietuvių kalbos rašyba“ ir „skyryba“ priverstė keisti rašybos

ir skyrybos tradicijas, prisitaikyti prie dabartinių sąlygų.

**Ar gali šių dienų vertėjas pasimokyti iš praeities vertimų?**

Ne tik gali, bet ir turi. Anksčiau pasirodžiusios verstinės knygos — vienas geriausių mokytojų. Jei žmogus, sakysime, nuo pat mažumės lig gyvenimo saulelydžio susijęs su knyga, jei jo ranka redaguotos ar verstos knygos lentynoje sudaro apie keturis metrus, kaip juokomis apie savo darbus pasakoja ilgametis vertėjas Dominykas Urbas, tai iš tikrųjų čia ne vienos dienos trūsas, o jau rimtos, gilios ir įspūdingos darbo tradicijos, istisa vertimo mokykla, kurios suole pravartu būtų pasėdėti kiekvienam, norinčiam neatitrūkti nuo gaivinancios tradicijų versmės. Jas ignoruojantiems gresia ne tik kalbinė mažakraujystė, bet ir atitrūkimas nuo teisingos meninio kūrinio sampratos, savotiškas dvasinis obskurantizmas, vidinė tuštuma.

**Kaip Jūs manote, ar suderinamos profesijos: rašytojas-vertėjas, poetas-vertėjas?**

Ne tik suderinamos, bet viena kitą papildančios, praturtinančios, tarpusavyje susijusios. Juk didžiama vokiečių rašytojų ir poetų buvo ir vertėjai. Šitas bruožas būdingas ir lietuvių literatūrai. Prie rėto rašytojo ar poeto pavardės enciklopedijose ir žodynuose nerasiame pažymos, kad jis nėra ko nors išvertęs. Tik apie dešimt asmenų iš gausios lietuvių rašytojų šeimos yra šios sąjungos nariai vien už verstines knygas. ...versdamas poeziją, ne tik su pažindinu mūsų skaitytoją su kitų tautų poetais, bet ir galiu produktyviai užpildyti tuos tuščius tarpus, kurie neišvengiamai (bent man!) atsiranda, berašant savo eilėraščius. Be to, vertimo darbas yra gera meistriškumo mokykla, duoda impulsą ir originaliajai kūrybai", — teigia A. Baltakis.

**Ar pasikeitusi tradicinė pažiūra į vertėją?**

Požiūris į vertėją neišvengiamai kinta. Prieš keliasdešimt metų šios profesijos (tiesą sakant, tokios profesijos anksčiau gal iš viso net nebuvo) žmogus tebuvo atsitiktinio ar papildomo uždarbio medžiotojas, besistengiąs kuo greičiau gauti pinigų. Šiandien, kai vertimas — viena iš pasikeitimo dvasinėmis vertybėmis formų, idėjinų ir estetinių turtų sanakaupa, vertėjas — plačios erudicijos asmuo; apie jo autoritetą, atsakomybę jau ne kartą kalbėta ir šio savaitraščio puslapiuose.

**Ar, Jūsų nuomone, šios tradicijos yra tęstinos ir pažangios?**

Kultūrinis palikimas anžių anžiais nevienodai vertinamas ir jokių būdu ne viskas gali būti taip, kaip buvo vakar. Gyvosios tradicijos, skatinančios vertimus tobulėti, kuo adekvačiau perteikti originalo turinį, turėtų būti ugdomos, toliau kūrybiškai papildomos ir tęsiamos, o tos, kur trukdo vertimams augti, vystytis ir plėtotis, paprastai turi būti laužomos, keičiamos arba visiškai užmirštos.

**Kas šią tradicijų laužymo, jų krypties nustatymo vaidmenį turėtų atlikti arba atlika?**

Vertimo kritika. Tai plačios vertimo veiklos organiška dalis. Vertimų atrankai, pačiam vertimo procesui ir verstiniams kūriniui būtina reikalinga efektyvi ir konkreti mato ir saiko sistema, tam tikri vertybių kriterijai, kurie nukalamo ir nugludinami vertimo teorijos kalvėje. Vertimo kritikas susiduria su ypatingomis darbo sąlygomis: vertimą, kaip antrinę kategoriją, jis turi įvertinti, atsižvelgdamas į žanrinę jo specifiką, ir gretinimo pagrindu nustatyti atitikmenis ir skirtumus. Be to,

įsitikinti, ar pažintinė, estetinė originalo ir vertimo struktūrinių bei prasminių elementų visuma tokia pati, kad būtų pasiektas toks pat arba bent panašus skaitytojiui įspūdis. Čia svarbu ir autoriaus aprašytos tikrovės atkarpos savitumas, ir anuometinė istorinė aplinka, ir vertėjo sugebėjimas perteikti vertimo kalbos priemonėmis visa tai, kas sudaro originalo esmę. Nors kritikas gali remtis savo pirmtakų darbais, mokytis iš jų, bet dažnai priverstas savarankiškai ieškoti kelių į šio sudėtingo meno pasaulį. Juk kritika kiekvienąsyk vertina vis naujus ir naujus kūrinius: išverstą pjesę, romaną, poemą ar eilėraščių. Ėmęsis nagrinėti kokį nors verstinį darbą, jis dažniausiai pasikliauja to laiko meno problematikos supratimu bei savo meniniu skoniu, išvalgiai stengdamasis pastebėti tuos reikalavimus, kuriuos gyvenimas padiktuoja menui. Vertimo kritikai pirmiausia dera įvertinti vertėjo darbą, apibrėžti, nurodyti, koks yra, koks turi būti ar bent koks galėtų būti vertimas.

**Ačiū už pokalbį. Manau, kad jis bus naudingas visiems, kurie domisi meninio vertimo klausimais.**